

Jaroslav Belza

OPERAČNÍ ZESILOVAČE

---

pro obyčejné smrtelníky

Praha 2004

Tato praktická příručka o operačních zesilovačích má sloužit nejen pro amatérskou, ale i pro poloprofesionální praxi, neboť shrnuje vše podstatné o operačních zesilovačích. Je vhodná i jako moderní učebnice pro střední školy – vyzdvihuje principy zapojení a konkrétní řešení jednotlivých problémů. Proto také v knize nenajdete rozsáhlé vzorce a složitá matematická odvození, těmi se zabývá odbornější literatura.

Knih je určena jako úvodní informace zvláště pro ty, kteří chtějí do problematiky operačních zesilovačů teprve postupně pronikat a které odrazují rozsáhlá díla. Zběhlým konstruktérům jistě kniha poslouží jako inspirace a přehledný zdroj informací o problematice operačních zesilovačů.

Jaroslav Belza

Operační zesilovače pro obyčejné smrtelníky

Bez předchozího písemného svolení nakladatelství nesmí být kterákoli část kopírována nebo rozmnožována jakoukoli formou (tisk, fotokopie, mikrofilm nebo jiný postup), zadána do informačního systému nebo přenášena v jiné formě či jinými prostředky.

Autor a nakladatelství nepřijímají záruku za správnost tištěných materiálů. Předkládané informace jsou zveřejněny bez ohledu na případné patenty třetích osob. Nároky na odškodnění na základě změn, chyb nebo vynechání jsou zásadně vyloučeny.

Všechny registrované nebo jiné obchodní známky použité v této knize jsou majetkem jejich vlastníků. Uvedením nejsou zpochybněna z toho vyplývající vlastnická práva.

Veškerá práva vyhrazena

© Ing. Jaroslav Belza, Praha 2004

© Nakladatelství BEN – technická literatura, Věšínova 5, Praha 10

Jaroslav Belza: Operační zesilovače pro obyčejné smrtelníky

BEN – technická literatura, Praha 2004

1. vydání

ISBN 80-7300-115-2

OBSAH

1. Úvod 7

Pár slov na začátek o operačních zesilovačích
Pár slov o autorovi a o knize
Značky a zkratky, se kterými se často setkáte

2. Co je operační zesilovač a trocha teorie 11

Jak OZ funguje
Základní pojmy
Potlačení součtového signálu • kmitočtová kompenzace • rychlost přeběhu
• vstupní napěťová nesymetrie • vstupní proudová nesymetrie

Obvody s operačními zesilovači

3. Napájení OZ 21

Symetrické napájecí napětí
Zásady blokování napájecího napětí kondenzátory

4. Zesilovače 23

Invertující a neinvertující zesilovač
Sledovač
Rozdílový zesilovač
Nastavitelné zesílení
Přístrojový zesilovač
Izolující zesilovač
Oddělovací zesilovač

5. Syntetické indukčnosti a gyrátory 35

Prescottův syntetický induktor
Syntetický induktor s jedním OZ
Pásmové zádrže se syntetickým induktorem
Univerzální zapojení pro realizaci impedančních invertorů a konvertorů

6. Aktivní filtry 43

Porovnání Besselových, Butterworthových a Čebyševových filtrů
Dolní propusti, horní propusti, pásmové propusti a pásmové zadržky
Konstanty pro výpočet filtrů
Laditelné pásmové propusti a zadržky
Obvody pro posuv fáze
Pásmová propust a pásmová zadržky pro 50 Hz

7. Oscilátory harmonických signálů 61

Oscilátory s Wienovým členem
Oscilátory se stabilizací amplitudy
Oscilátory s přemostěným článkem T
Oscilátory se širokým přeladěním
Nízkofrekvenční generátor RC

8. Multivibrátory a generátory tvarových kmitů ... 69

Komparátor s hysterezí (Schmittův klopný obvod)
Astable a monostabilní multivibrátory
Integrátor
Generátory tvarových kmitů

9. Tvarovače signálu 79

Tvarování harmonického signálu
Tvarovače trojúhelník–sinus

10. Usměrňovače a převodníky na absolutní hodnotu ... 83

Jednocestné a dvoucestné usměrňovače
Převodníky na absolutní hodnotu
Indikátor úrovně nízkofrekvenčního signálu
Měřič mezivrcholové úrovně signálu
Usměrňovače pro ručková měřidla
Milivoltmetry

11. Logaritmické zesilovače 95

Základní zapojení
Logaritmický a delogaritmický převodník
Logaritmický zesilovač
Logaritmátor

12. Převodníky 101

Napětí – kmitočet	Proud – napětí
Teplota – napětí	Napětí – proud (zdroj proudu)
Teplota – kmitočet	Intenzita osvětlení – kmitočet
Napětí – střída	

13. Rozšíření rozsahu výstupních napětí a proudů ... 123

Koncový stupeň pracující ve třídě AB
Různé typy koncových stupňů
Zvětšení výstupního proudu paralelním řazením OZ
Rozkmitový stupeň pro zvětšení výstupního napětí

14. OZ v napájecích zdrojích 131

Zdroj referenčního napětí s OZ
Stabilizované zdroje s OZ
Symetrický zdroj napětí
Umělý střed napájecího napětí
Zdroj záporného napětí

15. OZ v nf technice 137

Předzesilovač pro gramofon
Zesilovač pro magnetofon
Korekční předzesilovače
Vícepásmové nízkofrekvenční korektory
Filtr pro zdůraznění řeči
Obvod pro rozšíření báze stereofonního signálu
Různé nf zesilovače
Obvod pro ochranu reproduktorů
Indikátor vybuzení a přebuzení

16. OZ v měřicích přístrojích a zkoušečkách 159

Měření odporů a vodivosti
Měření zesilovacího činitele tranzistorů
Měření teploty
Měření malých stejnosměrných napětí
Automatické přepínání rozsahů
Zkratoměr
Tester operačních zesilovačů

17. OZ v indikátorech, testerech a spínačích 173

Komparátory
Okénkový diskriminátor
Testery a indikátory napětí
Světelné a dotykové spínače

18. OZ v dalších zapojeních 187

Nabíječe akumulátorů
Vybíječe akumulátorů
Regulátory otáček
Světelná závora

19. Optoizolační zesilovače 197

Izolační zesilovač
Izolační zesilovače se speciálními optočleny

Přehledy

20. OZ v datech 205

Přehled parametrů některých běžných OZ
Zapojení vývodů pouzder
Neběžná měření běžných operačních zesilovačů

21. Literatura 221

Knihy a časopisy
Internetové odkazy a elektronické dokumenty

22. Rejstřík 229

Odborné termíny
Součástky (integrované obvody, optočleny a senzory)

Knihy nakladatelství BEN – technická literatura ... 239

Knihy na problematiku operačních zesilovačů
Kontakty na naše specializované prodejny
Pár slov o nás

OPERAČNÍ ZESILOVAČE

pro obyčejné smrtelníky

1

ÚVOD

- **Pár slov na začátek
o operačních zesilovačích**
- **Pár slov o autorovi a o knize**
- **Značky a zkratky,
se kterými se často setkáte**

Pár slov na začátek o operačních zesilovačích

Operační zesilovač (OZ) není nijak nová součástka. Původně byl používán jako základní prvek analogových počítačů a náročných měřicích systémů. I když analogové počítače se dnes již prakticky nepoužívají – digitální zpracování signálů je výhodnější – nalezneme operační zesilovač v nejrůznějších elektronických přístrojích.

První operační zesilovače byly samozřejmě sestavené z diskrétních součástek. První zmínky o operačních zesilovačích jsou z let 1947 a 1948 a ve svých začátcích byly OZ osazeny elektronikami, později tranzistory. Takové operační zesilovače byly samozřejmě rozměrné a drahé. Jejich základ tvořil stejnosměrný zesilovač a pro zlepšení dynamických vlastností byly doplněny jednou nebo dvěma paralelními cestami pro zpracování signálů středních a vysokých kmitočtů. Zapojení tranzistorového operačního zesilovače je uvedeno např. v [1]. Masové rozšíření však operační zesilovače zaznamenaly až po roce 1965, kdy se po zlepšení planární technologie podařilo umístit celý zesilovač na jeden čip v monolitickém integrovaném obvodu.

Vlastnosti prvních monolitických operačních zesilovačů nebyly nijak skvělé. Proto byly vyráběny i operační zesilovače jako hybridní obvody, v nichž se pro zlepšení vlastností čipy doplňovaly dalšími součástkami. Typickým případem je připojení tranzistorů řízených polem na vstup OZ.

Výhodné vlastnosti OZ předurčily pro mnohé aplikace, v nichž se dříve používala zapojení z diskrétních součástek. Jeden z nejběžnějších operačních zesilovačů – čtyřnásobný OZ typu LM324 lze dnes zakoupit za maloobchodní cenu pod 10 Kč. Pak lze použít operační zesilovač i v místě, kde nahradí třeba jen jediný tranzistor a několik rezistorů – zapojení bude pak nejen jednodušší, ale i levnější.

Dnes se vyrábí na celém světě téměř nespočetné množství nejrůznějších typů operačních zesilovačů. V nabídce výrobců elektronických součástek lze nalézt OZ specializované pro nejrůznější použití; např. OZ pro malá napájecí napětí (od 1 V), s malým příkonem (odběr proudu od jednotek μA), OZ pro výkonové obvody (výstupní proud řádu jednotek A), OZ s velmi malou vstupní napětíovou nesymetrií, OZ pracující s kmitočty až stovek MHz, atd. Zcela běžně se vyrábějí operační zesilovače s tranzistory řízenými polem (JFET a MOSFET) ve vstupních obvodech, OZ s velmi malým šumem a zkreslením, vhodné i do elektroakustických zařízení nejvyšší kvality apod. Operační zesilovač se stal – často jen ve zjednodušené formě – nedílnou součástí mnoha dalších integrovaných obvodů.

Poslední přehled základních zapojení s OZ byl na stránkách Amatérského radia otištěn naposled v [2] a [3]. Pro všechny konstruktéry elektronických zařízení jsem proto připravil přehled základních zapojení a věřím, že se jim tato publikace stane praktickou příručkou. Tato publikace shrnuje podstatné části z [4] a [5].

Použitá zapojení byla vybrána z nejrůznějších časopisů a knih. Z tuzemských je to hlavně Sdělovací technika a Amatérské radio od roku 1965. Seznam použitých pramenů by byl značně rozsáhlý – proto se v seznamu literatury omezím jen na ty nejdůležitější.

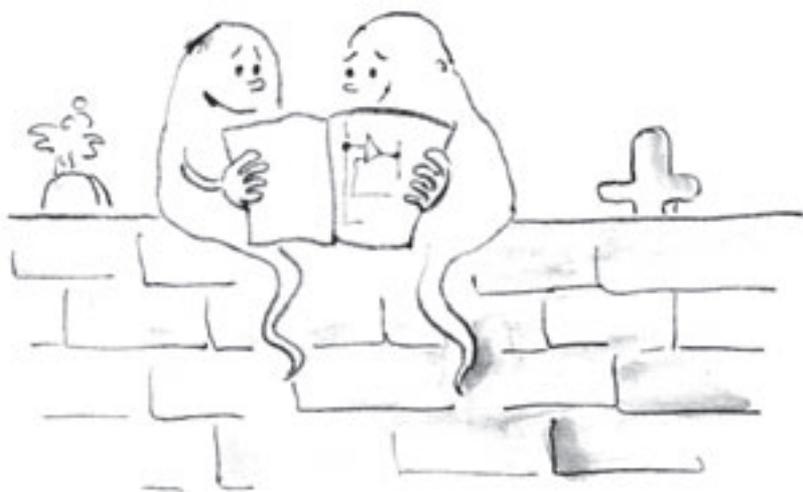
Pár slov o autorovi a o knize

Jak je na předchozí stránce řečeno, kniha vznikla na základě dvou čísel časopisu Konstrukční elektronika, vydaných v roce 1996 a 1997. Nejen nápad nakladatelství BEN – technická literatura, ale i pozitivní ohlasy čtenářů na výše zmíněné autorovo dílo a také volání odborné veřejnosti po lehčeji stravitelných informacích o operačních zesilovačích – to vše přimělo autora k novému, souhrnnému uspořádání do podoby uceleného knižního vydání.

Je vůbec velkým úspěchem, že se to nakonec podařilo. Zejména vzhledem k tomu, že autor je velmi vytížený člověk – ze strany nakladatelství nepomohlo ani přemlouvání, ani nátlak, zřejmě kniha měla svůj čas – trvalo to skutečně necelé čtyři roky.

Tímto bychom se zároveň chtěli omluvit netrpělivým čtenářům, kteří nás v redakci občas popichovali svými výhružnými, odsuzujícími a někdy i velmi nepříjemnými připomínkami.

*redakce nakladatelství
BEN – technická literatura*

KONEČNĚ NĚCO PRO NÁS - OBYČEJNÉ SMRTELNÍKY...

Značky a zkratky, se kterými se často setkáte

značka	anglický význam	český význam
A_u		zesílení
A_{vd}, A_V	Large Signal Voltage Gain	zesílení pro velké signály (a velmi nízký kmitočet)
B_{OM}	viz PBW	
C_{IN}	Input Capacitance	vstupní kapacita
CMR	Common-Mode Rejection Ratio	potlačení souhlasných signálů na vstupu
CMRR	viz CMR	
DP		dolní propust
e_n	Equivalent Input Noise voltage	ekvivalentní vstupní šumové napětí
GBP	Gain Bandwidth Product Small Signal Bandwidth Unity Gain	kmitočet, při kterém se zesílení zmenší na 1
GBW	viz GBP	
HP		horní propust
I_{CC}	Supply Current	napájecí proud
I_{ib}	Input Bias Current	vstupní proud
I_{io}	Input Offset Current	vstupní proudová nesymetrie
I_o	Output Short Circuit Current	výstupní zkratový proud (proud teče z IO)
I_{sink}	Output Sink Current	výstupní zkratový proud (proud teče do IO)
PP		pásmová propust
PBW	Power Bandwidth Maximum-output-swing bandwidth	nejvyšší kmitočet, při kterém lze ještě využít maximální rozkmit výstupního napětí
P_{tot}	Power Dissipation	výkonová ztráta (pouzdra)
PSRR	Power Supply Rejection Ratio	potlačení vlivu napájecího napětí
R_{IN}	Input Resistance	vstupní odpor
SVR	Power Supply Rejection Ratio	potlačení vlivu napájecího napětí
V_+, V_{CC}	Supply voltage	napájecí napětí
V_i	Input Voltage	vstupní napětí
V_{icm}	Input Common-Mode Voltage Range	rozsah vstupních napětí
V_{io}, V_{OS}	Input Offset Voltage	vstupní napěťová nesymetrie
V_{OH}	High Level Output Voltage	kladné výstupní saturační napětí
V_{OL}	Low Level Output Voltage	záporné výstupní saturační napětí
V_{OUT}	Maximum Output Voltage Swing	max. rozkmit výstupního napětí
V_{O1}/V_{O2}	Amplifier to Amplifier Coupling Channel Separation	oddělení u vícenásobných OZ
SR	Slew Rate	rychlost přeběhu
THD	Total Harmonic Distortion	celkové harmonické zkreslení
T_{oper}	Operating Free-air Temperature Range	pracovní teplota
T_{stg}	Storage Temperature Range	skladovací teplota